

BIBLIANA

HRVATSKI
PRIJEVODI
BIBLIJE

HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

BIBLIANA
HRVATSKI PRIJEVODI BIBLIJE

Biblioteka KROATini

Urednici:

dr. sc. Taras Barščevski

dr. sc. Zrinka Jelaska

dr. sc. Nada Babić

Recenzenti:

dr. sc. Tomislava Bošnjak Botica

dr. sc. Anđelo Maly

Logo Bibliane:

Dina Vuletin Borčić

Oblikovanje i slog:

dr. sc. Taras Barščevski

Izdaju:

Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, Ivana Lučića 3

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vlaška 38

Kršćanska sadašnjost d. o. o., Zagreb, Marulićev trg 14

Za nakladnike:

Anita Skelin Horvat

Josip Šimunović

Stjepan Brebrić

Tisak: Denona d. o. o., Zagreb

Naklada: 600

ISBN 978-953-6420-42-1 (Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

ISBN 978-953-11-1562-9 (Kršćanska sadašnjost)

Tiskano u listopadu 2022.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001149422.

Copyright:

© Hrvatsko filološko društvo, 2022.

© Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet, 2022.

© Kršćanska sadašnjost, 2022.

BIBLIANA

**HRVATSKI
PRIJEVODI
BIBLIJE**

Uredili:

Taras Barščevski
Zrinka Jelaska
Nada Babić

Hrvatsko filološko društvo
Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Kršćanska sadašnjost

Zagreb, 2022.

Sadržaj

Zahvale.....	13
Predgovor.....	15

I. PRIJEVODI BIBLIJE NA HRVATSKE IDIOME I SRODNE JEZIKE

1. Sanda HAM – Dubravka SMAJIĆ Suvremeni pogledi na jezik Škarićeva prijevoda Svetoga pisma	33
2. Lidija MATOŠEVIĆ – Ruben KNEŽEVIĆ Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi.....	51
3. Božo LUJIĆ † Novi hrvatski standardni prijevod Biblije – načela, lingvističke teorije i konkretni primjeri	71
4. Alojz JEMBRIH Prvi cjeloviti kajkavski Novi zavjet.....	89
5. Željka BRLOBAŠ – Martina HORVAT <i>Biblija u izvorima za leksikografsku obradu Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika .....</i>	119
6. Branko KORNFEIND Prevodi Svetoga pisma na gradišćanskohrvatski jezik	139
7. Maksimilijan MATJAŽ Prijevodi Biblije na slovenski jezik.....	143

II. USPOREDBE RAZLIČITIH PRIJEVODA I IZDANJA

- 8. Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ – Tanja KUŠTOVIĆ – Mateo ŽAGAR**
Biblijski tekstovi uraških protestantskih izdanja u suodnosu..... 161
- 9. Vuk-Tadija BARBARIĆ – Ivana ETEROVIĆ**
O utjecaju lekcionara na hrvatski protestantski prijevod
Novoga zavjeta..... 177
- 10. Karlo VIŠATICKI**
Prijevod Knjige Rutine u Antuna Sovića i u Zagrebačkoj Bibliji,
s referencama na prijevod Đure Daničića 197
- 11. Marina SCHUMANN**
Posvetne poslanice uz reformacijske prijevode Biblije –
prilog komparativnoj analizi žanra 213

III. OD IZVORNIKA DO HRVATSKOGA JEZIKA

- 12. Dubravko TURALIJA**
Pobožnik i bezbožnik – gramatičke i sintaksne poteškoće Izr 30,1..... 229
- 13. Taras BARŠČEVSKI – Anđelo MALY**
Teološko-jezične prepreke Pavlovih novotvorenica
u biblijskim prijevodima 245
- 14. Zrinka JELASKA – Nada BABIĆ**
Hrvatski biblijski stil 279
- 15. Nives KLAJIĆ – Ema BOTICA**
Hrvatski biblijski stil u odabiru glagolskih leksema i njihovih oblika..... 305

IV. BIBLIJA, KNJIŽEVNOST I KULTURA

- 16. Dario BUDIMIR**
Marijin *Veliča* – pokušaj književno-umjetničke i jezične
raščlambe..... 335

---

17. Dean SLAVIĆ	
Satan in the Role of Bomolochos.....	345
18. Sanja NIKČEVIĆ	
Biblija kao inspiracija hrvatske drame i kazališta (kratki pregled teme).....	381
19. Jasna ŠEGO	
Uloga biblijske priče u odgoju djeteta predškolske dobi.....	415
20. Jelena VIGNJEVIĆ	
„Evanđelje je veoma poučna knjiga” ili o biblijskom tekstu u hrvatskim početnicama.....	429

DODATAK

21. Zrinka JELASKA	
Imena i skraćenice hrvatskih biblijskih prijevoda.....	447
Literatura.....	487
Sadržaj	507

Contents

Acknowledgments.....	13
Preface	15

I. BIBLE TRANSLATIONS IN CROATIAN VARIETIES AND CLOSELY RELATED LANGUAGES

1. Sanda HAM – Dubravka SMAJIĆ Contemporary Perspectives on the Language of Škarić's Translation of the Holy Scriptures.....	33
2. Lidija MATOŠEVIĆ – Ruben KNEŽEVIĆ Croatian Biblical Translations without Official Church Approval (Imprimatur).....	51
3. Božo LUJIĆ † New Croatian Bible Translation: Principles and Examples	71
4. Alojz JEMBRIH Kaikavian 19th Century New Testament	89
5. Željka BRLOBAŠ – Martina HORVAT The Bible in Sources for the Lexicographic Analysis in the <i>Dictionary of the Croatian Kajkavian Literary Language</i>	119
6. Branko KORNFEIND The Translations of Bible in Burgenland Croatian.....	139
7. Maksimilijan MATJAŽ Translations of the Bible into Slovene Language	143

II. COMPARISONS OF DIFFERENT TRANSLATIONS AND EDITIONS

- 8. Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ – Tanja KUŠTOVIĆ – Mateo ŽAGAR**
The Correlation of Biblical Texts from the Urach Protestant Press..... 161
- 9. Vuk-Tadija BARBARIĆ – Ivana ETEROVIĆ**
On the Influence of Lectionaries in the
Croatian Protestant Translation of the New Testament..... 177
- 10. Karlo VIŠATICKI**
Sović's Translation of the Book of Ruth and the Zagreb Bible..... 197
- 11. Marina SCHUMANN**
Dedicatory Epistles as Prefaces to Bible Translations
in The Reformation Period: a Comparative Genre Analysis 213

III. FROM THE SOURCE TO CROATIAN LANGUAGE

- 12. Dubravko TURALIJA**
Gramatical and Syntactical Chalanges in Translatin Prov 30:1 229
- 13. Taras BARŠČEVSKI – Anđelo MALY**
Linguistic and Theological Obstacles of Pauls Neologisms
in Biblical Translations 245
- 14. Zrinka JELASKA – Nada BABIĆ**
Croatian Biblical Style..... 279
- 15. Ema BOTICA – Nives KLAIĆ**
Verbal Features of Croatian Bible Translations
and Biblical Style 305

IV. BIBLE, LITERATURE AND CULTURE

- 16. Dario BUDIMIR**
Magnificat: An Attempt of Litteral and Linguistic Analysis..... 335

---

17. Dean SLAVIĆ	
Satan in the Role of Bomolochos.....	345
18. Sanja NIKČEVIĆ	
The Bible as Inspiration for Croatian Drama and Theatre	381
19. Jasna ŠEGO	
The Role of Bible Story in a Preschool Child Education.....	415
20. Jelena VIGNJEVIĆ	
Biblical Text in Croatian Primers.....	429

APPENDIX

21. Zrinka JELASKA	
Names and Abbreviations of the Croatian Biblical Translations	447
Bibliography.....	487
Contents.....	507

Zahvale

Hvala svima koji su nam pomogli da ova knjiga ugleda svjetlo dana. To su u prvomu redu autori pojedinih poglavlja jer bez njihova istraživačkoga poticaja, stručnosti i radinosti ne bi bilo ove knjige posvećene trudu mnogih biblijskih pregalaca, tj. onih koji su nesebično nastojali na javnomu interesu i radu za opće dobro (kako glasi rječnička odrednica te riječi).

Zahvaljujemo i svim živim i pokojnim prevoditeljima Biblije na hrvatski jezik, od onih neznanih koji su pisali na hrvatskomu jeziku koji je izranjao od crkvenoslavenskoga hrvatske redakcije, preko svih čiji je prijevod ostao ili dugo ostajao samo u rukopisu, do onih čiji je prijevod i objavljen. Bez njihova rada i znanja ne bi bilo građe za istraživanja u ovoj knjizi. *Zahvaljujemo* i svima trudbenicima koji su čuvali rukopise ili bilo na koji način sudjelovali u njihovu tisku i raspačavanju.

Posebno *zahvaljujemo* sv. Jeronimu koji je Bibliju učinio dostupnom cijeloj zapadnoj civilizaciji. Kako je on preminuo u Gospodinu 30. rujna 420., ova knjiga izlazi u šesnaestostoljetnoj obljetnici njegove smrti (možda je zato i kasnila da se poklopi).

Hvala svim recenzentima koji su ocjenjivali svaki pojedini rad i davali korisne primjedbe kako bi radovi bili što bolji, katkada ponovo pregledavajući promijenjenu inačicu. To se odnosi i na dvoje recenzenata cijele knjige.

Hvala i likovnoj umjetnici na ljupkoj crvenoj ribici koja je postala svojevrsni logo Bibliane. *Hvala* i izdavačima koji su podržali naš rad, Hrvatskomu filološkomu društvu i Katoličkomu bogoslovnomu fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Nadasve *hvala* autoru glavnoga izvora jer se bez njegove ljubavi i trajne građe koju mi ljudi čitamo, razumijevamo i proučavamo stoljećima ne bi imalo o čemu govoriti. *Vječno hvaljen i slavljen!*

Predgovor

Uvod

Ova je knjiga začeta na međunarodnomu znanstvenomu skupu Hrvatski prijevodi Biblije, koji se održao 27. i 28. rujna 2018. u Zagrebu, prvomu skupu posvećenomu ishodima stoljetnoga truda poznavatelja stranih jezika da svojemu narodu učine razumljivom Božju riječ. Na njemu je ukupno trideset i devet autora izlagalo dvadeset i osam radova u tematskim sjednicama: I. Izvornik i prijevodi, II. Stari prijevodi i hrvatski idiomi, III. Biblija i hrvatski jezik, IV. Biblija, književnost i kultura. Skup je bio i međudisciplinaran jer je objedinio teologe, bibličare, kroatiste i kroatologe: jezikoslovce, istraživače književnosti i kulture.

Kako se izdavanje ove knjige odužilo, u međuvremenu su neki od autora odustali od pisanja radova; drugi su ih objavili u drugim tiskovinama; treći su toliko promijenili i dopunili rad da je on bitno drugačiji, što se katkada vidi i po redoslijedu autora; četvrti su jednostavno napisali nove radove za ovu knjigu, svi radovi nisu ni prihvaćeni u recenzentskomu postupku, a dodatak nije bio izložen, nego je napisan za ovu knjigu pa je u njoj ukupno dvadeset i jedno poglavlje. Stoga je ova knjiga djelomičan odraz skupa jer s njim dijeli neke sličnosti, ali ima i svoje osebnosti.

Jedna je od njih način predstavljanja literature. Ona i inače u znanstvenim radovima iz različitih područja, ali i unutar pojedinih polja i grana, nije usklađena pa se pojedinci i ustanove priklanjaju jednomu načinu navođenja djela, drugomu, trećemu itd. Tako su i naši autori vrlo raznoliko navodili djela na koja su se pozivali, u skladu s običajima u disciplinama u kojima se bave ili svojim osobnim sklonostima. Neki su literaturu stavljali u bilješke ispod teksta, neki (i) na kraju rada, poslije zaključka; neki su pisali puna imena autora, drugi samo prvo slovo;

neki su u zagradama pisali godine odmah iza imena autora, drugi na kraju svih podataka, treći u nekoj sredini; neki su navodili broj stranica pojedinoga članka ili poglavlja, drugi samo stranicu na koju su se pozivali. Stoga smo odlučili ostaviti te pojedinačne razlike, ali da vuk bude sit, a koza cijela, na kraju smo objedinili literaturu iz cijele knjige, ujednačeno koliko smo mnogi i znali. Tako se može vidjeti i na koja se djela poziva pojedini autor, ali i koja su djela navođena u cijeloj knjizi. Izvore nismo izdvajali, oni ostaju uz tekst svakoga autora.

U ovomu će se predgovoru neki od radova više, drugi manje opširno opisati, pri čemu će se uz pojedine od njih istaknuti i ponešto posebno važno što možda ne će svim kategorijama čitatelja biti lako uočiti kao doprinos na prvi pogled uslijed interdisciplinarnosti knjige.

Pregled radova prvoga dijela knjige

U prvomu poglavlju Sanda HAM i Dubravka SMAJIĆ govore o suvremenim pogledima na jezik prijevoda Svetoga pisma Ivana Matija Škarića, koji je izlazio u sveščićima od 1858. do 1861. Njegovo su tiskanje podupirali mnogi pretplatnici, najviše iz Dalmacije, ali i s cijele obale. Taj prijevod utemeljen na Vulgati, ali i hebrejskomu, aramejskomu i grčkomu izvorniku koje prevoditelj zove 'matičnim knjigama', nije jako poznat, iako se o njemu više govori u posljednje vrijeme. Oni u čije je ruke prijevod dospio posebno vrijednim smatraju bogate i lucidne komentare – autorice navode da komentari zauzimaju otprilike pet tisuća od šest tisuća i dvjesto trideset i pet stranica teksta i predgovora. Smatraju da je jezik komentara bitan za uvid u hrvatski književni jezik devetnaestoga stoljeća. Utvrdile su da je na naše suvremenike koji su pisali o Škarićevu jeziku utjecao odabrani ulomak i tvrdnja Vladoja Dukata kako je Škarićev prijevod ikavski govor zapadnoga štokavskoga narječja izmiješan s čakavskim obilježjima. Potom uspoređuju radove o jeziku Škarićevih prijevoda od 1978. do 2018. jezikoslovaca Zlatka Vincea, Ivane Vrtič, Nade Babić, teologa Marinka Vidovića i Bonaventure Dude, ujedno i biblijskoga prevoditelja, koji se Škarićevim prijevodom služio u svojem Četveroevanđelju (1962.) i prvomu izdanju Zagrebačke Biblije 1968. (tada Biblije Stvarnosti) te vlastiti rad. Raspravljaju o temama koje se pojavljuju u navedenim radovima, poglavito o Škarićevu jeziku i normama filoloških škola njegova vremenu i pojedinim obilježjima, spomenutima ili nespomenutima: (ne)sinkretiziranim nastavcima u kontekstu razlika filoloških škola – riječke, zadarske, zagrebačke,

vukovske, o dvojini, genitivnomu -ah, postojanju ili nepostojanju lokativa množine, navescima u pridjevnoj sklonidbi, oblicima zamjenica, posvojnih pridjeva; o svojstvenosti njegova prijevoda („išao je svojim davno zacrtanim putem”); o razlikama Škarićeva prijevoda i prijevoda Daničića i Karadžića (i neutemeljenosti tvrdnje da je Karadžićev prijevod utjecao na njega), o razlozima zanemarivanja tako velikoga i bitnoga djela i njegov utjecaj na mlađe prevoditelje. Izdvajaju mnoga Škarićeva svojstva o kojima suvremeni stručnjaci govore: njegovu jezičnu čistoću, suvremeni pristup nazivoslovnim rješenjima (*uvit*), složenice (npr. *čovikoćutveno*), odnosno stvaranje biblijsko-teološkoga nazivlja, za što je Škarić stekao naziv ‘novator’ ili krčitelj putova. Autorice se uglavnom slažu s opisom i zaključcima I. Vrtič, ali dodaju i svoja promišljanja i spoznaje o jeziku I. M. Škarića i njegova doba. Zaključuju da je Ivan Matij Škarić izabrao dijalekatnu stilizaciju na koju će prevesti Bibliju, koja znači jezičnu širinu, stilsku, leksičku i nazivoslovnju nadogradnju, a ne dijalekt, te da je glavnina oblika koje danas smatramo čakavskima, na kojima je utemeljena tvrdnja suvremenih radova o čakavskim sastavnicama, a time i provincijalnosti Škarićeva jezika, zapravo dio normativnih djela Škarićeva vremena.

U drugome poglavlju knjige Lidija MATOŠEVIĆ i Ruben KNEŽEVIĆ predstavljaju hrvatske bezimprimaturne biblijske prijevode, njih (bar) desetak – točan je broj teže navesti jer su neki prevoditelji najprije izdali Novi zavjet, a onda cijele Biblije; neki su nova izdanja toliko mijenjali da se može reći kako su novi prijevodi; treći su se služili tuđim prijevodima i obrađivali ih i(li) izdavali kao svoje; dok se kod nekih ne zna tko ih je prevodio, nego se samo zna tko je organizirao prevođenje (npr. usmeno nam je rečeno kako Mladen Jovanović nije sam prevodio Novi zavjet). Za razliku od Konzulova i Dalmatinova Novoga zavjeta koji jesu bili prikazivani i prisutni u svijesti hrvatskih čitatelja jer su tematski uključeni u povijest hrvatskoga jezika, ostali su prilično nepoznati među katolicima i tek se u novije vrijeme uključuju u jezikoslovne analize. Većina tih prijevoda nije napisana biblijskim stilom, nego običnim razgovornim. Vrijedni su podatci u radu o tomu tko je preveo pojedina izdanja o kojima dosada nije bilo javnih spoznaja (npr. tzv. čakovečki Novi zavjet 2010.), kakav je bio sastav njegovih prevoditelja pa i sastav uredničkoga i suradničkoga tima. Autori prihvaćaju spoznaje o Šulekovu prijevodu (a ne obradi tuđega prijevoda Novoga zavjeta i Psalama) prema istraživanju Mislava Kovačića (2015.). U radu se pokazuje kako su mnogi navedeni prijevodi imali kao predložak engleske prijevode i

obrade. Pokazuje se i da je novozavjetno i cijelobiblijsko prevoditeljstvo među reformacijskim prevoditeljima provalo krajem prethodnoga i novoga stoljeća i da mu je jedna od glavnih vodilja i poticaja uglavnom (no ne svima) bio govorni jezik svakidašnjice razumljiv svima.

U trećemu poglavlju Božo LUJIĆ predstavlja još nedovršeni novi hrvatski prijevod Biblije koji sa skupinom suradnika godinama prevodi i koji je bio predstavljao i u nekoliko drugih radova. Nakon kraćega opisa smjera razvoja novih teorija i metoda prevođenja općenito te prevođenja biblijskih tekstova donosi pojedine primjere u poredbenomu prikazu s postojećim prijevodom kako bi se pokazalo što više novosti i razlika u odnosu na dosadašnje prijevode, posebno prijevod zajednički izdan u Jeruzalemskoj Bibliji (Stari zavjet iz Zagrebačke Biblije, Novi zavjet u prijevodu Bonaventure Duda i Jerka Fućaka) na kojemu je utemeljen liturgijski prijevod. Prijevod nije pisan biblijskim stilom i teži biti razumljiv onima kojima su književno-umjetnička obilježja i bogatstvo rječnika te biblijski stil sadašnjega liturgijskoga prijevoda prepreka lakšemu primanju biblijskih tekstova. Kao što je pokazao i prethodni rad, primjerena jednostavnost jedno je od načela određenih prijevoda te prikladan pedagoški pristup za biblijske početnike ili one koji žele da im biblijski tekstovi budu lako razumljivi. No s druge strane, stoljetna biblijska kultura koja je bitno oblikovala hrvatski jezik, književnost i povijest, uz povijest i nauk Crkve, ne čini iskusnije i zrelije vjernike jednakima onodobnim primateljima evanđelja na grčkomu jer je njima potrebno i znati da mnogi biblijski, posebno novozavjetni tekstovi, nisu tako jednostavni kao što se čine. K tomu je i narodna književnost, umjetnički izraz najrazličitijih ljudi, bogata stilskim figurama te raznolikim nesvakodnevnim izrazima koji odražavaju kulturu hrvatskoga jezika.

U četvrtome poglavlju Alojz JEMBRIH vrlo opširno, s različitih strana i s mnogo pojedinosti, predstavlja prvi cjeloviti kajkavski Novi zavjet kao zavjet pisan kajkavskim književnim jezikom pa je rad prava studija. Raspravlja o nastanku rukopisa, njegovu autorstvu i jezičnim obilježjima rukopisa. Autor odbacuje dotada pripisano autorstvo toga rukopisa Stjepanu Koroliji i pripisuje ga Ivanu Rupertu Gusiću pitajući se zašto ta činjenica (poznata npr. Rudolfu Strohalu i Vatroslavu Jagiću) uz postojanje prijevoda nije do danas bila općepoznata. Navodi društveno-političke silnice koje su izbrisale svijest o vrijednosti kajkavskoga književnoga jezika. Iako je bio priređen za tisak već početkom 19. stoljeća – objavljen je tek 2019. (što je dva stoljeća nakon nastanka, za

razliku od Kašićeva prijevoda koji je tiskan gotovo četiri stoljeća nakon nastanka). Tako je i Ivan Gusić jedan od tragičnih hrvatskih biblijskih prevoditelja čije je djelo ostalo u ladicama umjesto da Božja riječ u njihovu prijevodu zvuči u ušima slušatelja. Njima više nije važno, ali važno je hrvatskomu narodu da bar (jezični) povjesničari i drugi stručnjaci ovakvim radovima i analizama odaju priznanje i čast njihovu djelu. Autor je teksta s očitim uzbuđenjem govorio o ukoričenu rukopisu koji je držao u rukama. Zaključuje da prijevod potječe iz prve polovice 19. stoljeća, a tomu može doprinijeti činjenica da je posvećen zagrebačkomu biskupu Vrhovcu od Rakitovca, pa je suzio vrijeme nastanka prijevoda nakon 10. rujna 1810., a prije smrti 31. srpnja 1821. godine. Tako mu je i posveta (tom se vrstom teksta opširno bavi jedanaesto poglavlje) važan istraživački trag. Autor osim toga donosi i brojne druge nove podatke i spoznaje, od kojih bi dio trebao poslužiti za ispravljanje proširenih netočnosti poput krilatice piši kao što govoriš, koja uopće nije Karadžićeva umotvorina, kako se spominjalo ne samo u stručnim, nego i u znanstvenim tekstovima – ona je prvi put navedena već 1745. u pravopisnom priručniku namijenjenom strancima koji su učili hrvatski jezik. Autor donosi i podatke o jeziku, posebno slovopisu Gusićeva prijevoda, o drugomu Gusićevu prijevodu – Šimanovićevu latinskomu životopisu Isusovu prema riječima četvorice evanđelista, o biskupu Vrhovcu. Ukratko – rad je izvorište mnogim raznolikim sadržajima povezanim s glavnom temom, i povijesnim i jezičnim, pa će biti zanimljiv različitim vrstama stručnjaka i drugih čitatelja.

U petomu poglavlju Željka BRLOBAŠ i Martina HORVAT predstavljaju biblijske prijevode na kajkavski u djelima religiozno-duhovne tematike (zbirke nedjeljnih i blagdanskih evanđelja i propovijedi, životopisi svetaca, molitvene knjižice i dr.) namijenjenima puku i svećenicima za pastoralnu djelatnost jer biblijski tekstovi utječu na određivanje značenja natuknica, posebice općega i u svezama riječi. Omeđujući svoju građu na izvore povijesnoga Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika, jednoga od hrvatskih književnih jezika kojim se od kraja 16. stoljeća do sredine 19. stoljeća službeno sporazumijevalo u sjeverozapadnomu dijelu Hrvatske, autorice usput spominju i nekoliko djela koja nisu među tim izvorima. Kao izravni biblijski izvori predstavljena su četiri teksta. Prvi su od njih dva dijela Vramčevih Postilla (1586.), najčešće navođenoga izvora u Rječniku. Slijede Krajačićeva (1651., 1759.) nedjeljna i svetačka evanđelja, tj. Sveti evangeliomi..., službeni

kajkavski evanđelistar u Zagrebačkoj biskupiji. Uobičajena je kratica *Petret.* prema podupiratelju i uvodničaru, biskupu Petru Petretiču, iako su istraživanja otkrila pravoga autora (pa bi kratica mogla biti *Krajač*). Četvrti su izravni biblijski prijevod Krstijanovićeve (1842., 1851.) Čtejeña i Evangeliumi... , koji imaju i pripadajuće čitanje za svako nedjeljno i svetačko evanđelje (uglavnom novozavjetni dijelovi iz poslanica i Djela apostolskih, nekoliko čitanja iz Otkrivenja, ali i dijelovi ulomaka starozavjetnih tekstova, npr. iz Post, Izl, Jdt, 2Mak, Izr, Pj, Mudr, Sir, Iz, Jr, Ez, Jl, Mal). Kao posredni biblijski izvori navedeni su psalmi u Putnomu tovarušu (1661.), Dušnomu vertu (1644.), Dvojdušnomu kinču (1661.) te prijevodi biblijskih knjiga objavljeni u Danici zagrebečkoj, Stoletnom hrvatskom kolendaru i Životopisima svetih mučenika I. i II. koje je preveo I. Kristijanović. Nakon navedenih opisa autorice analiziraju osnovna morfološka obilježja oprimjerujući padeže, dvojину, supin, aorist i imperfekt te sklonidbu glavnih brojeva na biblijskim izvorima uključenima u rječnik.

U šestomu poglavlju Branko KORNFEIND kratko spominje autore koji su prevodili dijelove Biblije na gradišćanskohrvatski u 19. i 20. stoljeću i sa zadovoljstvom utvrđuje da Gradišćanski Hrvati sada imaju gotovo sve liturgijske knjige na svojem jeziku željom prvoga biskupa biskupije Željezno. On se zalagao i uspio da se gradišćanskohrvatski prizna kao liturgijski jezik, što je velika čast, ali i poticaj na samosvojnost svakoga manjinskoga ili ugroženoga jezika. No glavninom teksta autor se usmjerava na prvi prijevod cijele Biblije Štefana Geošića izišao u 21. stoljeću. Kako njima vlada, služio se izvornim hebrejskim i grčkim jezikom te latinskim. Na predstavljanju svojega velebnoga djela u pet knjiga na pitanje kojim se sve hrvatskim prijevodima služio, autor je vrlo ponosno rekao: „Svima!”

Iako se tako dugo čekalo na izlazak prijevoda, sve u nadi da će se dobiti imprimatur, prevoditelj je pojedine dijelove, kaže autor, prevodio pod vremenskim pritiskom da se knjiga napokon izda jer ga kao umirovljenoga svećenika u godinama ni vid ni zdravlje nije najbolje služilo pa prijevod ima i izvrsnih i ne najboljih dijelova. Autor poglavlja spominje nekoliko pojedinosti koje mogu ocrtati teškoću, trud i predanost samo tehničkoj strani posla marnoga velečasnoga Geošića, svojedobnoga župnika, vjeroučitelja i nadzornika dvojezičnoga vjeronauka u Klimpuhu rođenoga 1927., da se sadržajna i ne spominje. Prevodio je Bibliju ukupno dvadesetak godina još od 1981. U svakomu se slučaju Štefan Geo-

šić svrstao u plejadu hrvatskih biblijskih prevoditelja koji su u neizvjesnosti morali (s)trpljivo godinama čekati na izlazak svojega prijevoda. Srećom po njega i hrvatski narod, prijevod je ipak tiskan za autorova života pa je bio predstavljen u njegovoj domovini i pradomovini.

U sedmomu poglavlju knjige Maksimilijan MATJAŽ daje pregled biblijskih prijevoda na slovenski, jezik susjednoga kršćanskoga naroda koji je na početku imao sličan razvoj kao hrvatski. Oba su jezika izranjala iz crkvenoslavenskoga jezika i stvarala književna djela biblijske tematike. Autor spominje Trubarov rad iz 16. stoljeća. On je prevodio uglavnom novozavjetne tekstove na slovenski, a namjeravao ih je poslije „prenesti i na hrvatski jezik i pismo”. Hrvatski i slovenski dijelom su imali zajedničke dodirne točke, povezane s uraškom protestantskom tiskarom (o kojoj se govori u drugomu poglavlju). Zanimljivo je da se Trubar odupro zamisli prevođenja na zajednički južnoslavenski jezik, što nije učinio hrvatski prevoditelj Sović (o kojemu se govori u desetomu poglavlju knjige). No dok su Slovenci dobili svoj prvi cjeloviti tiskani prijevod Biblije iz ruke Jurja Dalmatina u 16. stoljeću (1584.), krajem 17. i početkom 18. stoljeća drugi, i to (prvi) katolički, Hrvati su morali čekati još dva stoljeća na tiskani cjeloviti prijevod, iako je rukopisni Kašić dovršio pola stoljeća prije nego je slovenski tiskan. Treći slovenski prijevod cijele Biblije ima zanimljivu povijest, po uključivanju tuđega rukopisnoga prijevoda dijelom sličnu prijevodu tadašnje Biblije Stvarnosti, poslije poznatije kao Zagrebačka Biblija. Hrvatima je zanimljivo objašnjenje razloga neprihvatanja prevelika osuvremenjivanja u prijevodima – liturgijski su tekstovi „snažno ukorijenjeni u sjećanju naroda i dio su narodne kulture. [...] Suvremeni izrazi često ne iscrpljuju bogatstva biblijske metaforike i većinom su kratka vijeka.”

Pregled radova drugoga dijela knjige

U osmomu poglavlju Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ, Tanja KUŠTOVIĆ i Mateo ŽAGAR bave se raznolikošću pojedinih jezičnih obilježja hrvatskih novozavjetnih protestantskih prijevoda (koji će se ovdje nazvati Uraški Novi zavjet, objašnjenje vidi u Dodatku) nastalih prije gotovo pet stoljeća: u glagoljskomu Novomu zavjetu (I. dio u siječnju 1562., II. dio sredinom 1563.); u ćirilskomu Novomu zavjetu (svibanj 1563.), jezično ujednačenijemu s II. dijelom glagoljskoga Novoga zavjeta; u Postili: glagoljskoj (listopad 1562.) i ćirilskoj (siječanj 1563.), koje su jezično sličnije, te latiničkoj (svibanj 1568.). Autori su već bili utvrdili da pismo

pojedinih izdanja nije bitno utjecalo na jezične razlike (odnos čakavštine prema crkvenoslavensštini i štokavštini), nego vrijeme tiskanja pojedinih izdanja te da postoje dva smjera: početni zaokret prema govornomu jeziku, osobito štokavštini u glagoljskim izdanjima i ćirilčkim Postilima (moguće pomlađivanje ili utjecaj predložka koji nije bio glagoljski), a potom povratak tradicionalnoj ortografiji, dalmatinskomu izrazu, a donekle i crkvenoslavenskomu leksiku u prvoj polovici 1563. U ovom radu pomoću nekoliko tipova razlika pojedinih grafemsko-ortografskih (pisanje jerova, đerva i jata), morfoloških i leksičkih rješenja, iako nevelikih, potkrjepljuju spomenute teze (npr. arhaizirane grafije) i upućuju na često nefunkcionalnu dinamiku promjena koje pokazuju različit odnos prema tradiciji. Primjerice, u glagoljskoj Postili za razliku od glagoljskoga Novoga zavjeta jerovski se štapići i apostrofi bilježe više u skladu s crkvenoslavenskom tradicijom: učestalije (iako ne i dosljedno), odnosno na kraju riječi iza zatvornika, uz slogotvorne r i l, itd. Postupni zaokret prema tradicionalnijim rješenjima autori tumače dvojako: ili kao ponovnu redakтуру usmjerenu prema glagoljskim tradicionalnim uzusima, ili pak izostanak redakture provedene u prvomu dijelu glagoljskoga Novoga zavjeta, osim ako su tomu bili uzrok latinički predložci, što pokazuju primjerice jatovi u ćirilčkomu Novomu zavjetu i I. dijelu glagoljskoga koji uglavnom ne stoje na etimološki opravdanim mjestima.

U devetomu poglavlju Vuk-Tadija BARBARIĆ i Ivana ETEROVIĆ uspoređuju Novi zavjet (Konzul, Dalmatin 1562./1563.) koji je tema prethodnoga poglavlja s Lekcionarem Bernardina Splićanina. Najprije su izdvojili podatke iz predgovora prvomu dijelu glagoljičkoga izdanja Novoga testamenta, njemačkoga (Trubar 1562.) i hrvatskoga (Konzul, Dalmatin 1562.). U oba autori navode da nema cjelovitoga prijevoda Biblije, da su dotadašnji prijevod u misalima i brevijarima ispremiješani (jasno jer kao katolički prijevodi slijede liturgijsku godinu), a jezik im nije dovoljno razumljiv. Trubar izriječno kaže da su se u prevođenju Biblije na hrvatski jezik služili višestrukim predloščima: pred sobom su imali nekoliko latinskih, njemačkih i talijanskih prijevoda Biblije, ali i češki zbog starih slavenskih riječi. Kako se iz tih dvaju predgovora ne može saznati kako su prevodili, autori poglavlja navode Trubareve riječi iz predgovora slovenskoga prijevoda Novoga zavjeta (1557.) da su sporo napredovali zbog nužnosti konzultiranja velika broja različitih predložaka, i to dva latinska, dva njemačka, jedan talijanski Novi zavjet i

hrvatsku misnu knjigu koja je bila nedavno tiskana u Veneciji latinskim pismom, a odluku o odabiru riječi provjerava usporedbom svake riječi u svakomu prijevodu posebno, u Erazmovim i drugim komentarima. Zanimljivo je da Primož Trubar objašnjava kako ne zna ni hebrejsko pismo, ni grčki jezik, ali ni hrvatski ne zna čitati ni pisati pa se ne će prihvatiti toga zadatka – osim ako mu se ne dodijele dva duhovnika iz tih zemalja i dva Hrvata koji bi znali dobro govoriti dalmatinski i bosanski te dobro i ispravno pisati hrvatski (!). To znači da bi on sam prevodio uz pomoću dvojice izvornih govornika jezik koji ne poznaje (iako je srodan). Autori kao zanimljivost navode da predgovori hrvatskih prijevoda ne spominju hrvatsku misnu knjigu.

Potom predstavljaju dosadašnja istraživanja koja su već pokazala da je spomenuti protestantski, tj. Uraški Novi zavjet podudaran sa starijim hrvatskim vernakularnim prijevodima (vernakularom autori nazivaju idiome kojima su prevedeni biblijski tekstovi umjesto dotadašnjih naziva poput narodni jezik, odnosno prijevodima na narodni jezik). Već je bilo utvrđeno da je Lekcionar Bernardina Splićanina glavni predložak Uraškoga Novoga zavjeta, uz (moguće) druge predloške (Leskien 1881., Rešetar 1889-, Polovič 1908., Bučar 1910., Fancev 1916., Murko 1927., Čupković 2013.), iako ne u svim tekstovima (Kuštović 2018.), a Polovič (1908.) i Murko (1925.) spominju slovenske utjecaje.

Kako bi utvrdili koliki su doista utjecaji Lekcionara, u ovom su radu autori na temelju građe od uzoraka iz svake novozavjetne knjige detaljnije usporedili Uraški Novi zavjet sa Zborovčićevim lekcionarem (kako se zove drugo izdanje Bernardinova). Baveći se poglavito odstupanjima od teksta Lekcionara, potvrdili su zaključak da je Uraški Novi zavjet ovisan o Lekcionaru, što uključuje i odsutnost nekih perikopa (u Lekcionaru uslijed liturgijske namjene). Kao novost utvrdili su da se u dijelovima Novoga zavjeta gdje su razilaženja s tekstem Lekcionara veća, prednost daje rješenjima iz Lutherova teksta. Novost je i to što nisu pronašli nedvosmislene primjere koji bi dokazali ovisnost o slovenskomu, Trubarovu prijevodu, kao što se to bilo tvrdilo, ali ga u zaključku ne isključuju, kao ni druge moguće tekstove.

U desetomu poglavlju Karlo VIŠATICKI uspoređuje Knjigu o Ruti rukopisnoga prijevoda Antuna Sovića, jednoga od mnogih pačeničkih hrvatskih prevoditelja Svetoga pisma koji zbog različitih razloga nisu doživjeli da plod njihova rada bude objavljen, s prijevodom u Zagrebačkoj Bibliji (dalje: ZB), ali se osvrće i na Daničićev prijevod. Zbog ose-

bujnoga jezika Sovičev prijevod nije bio prihvaćen, štoviše, izazvao je žučne rasprave u javnosti i u konačnici neprihvatanje prijevoda. Autor očito smatra da je Sović to učinio ne samo zato što je želio biti razumljiv svim južnim Slavenima, nego i zato što kao rodom i odgojem kajkavac nije bio toliko osjetljiv na hrvatski književni jezik kao štokavski idiom jer mu je on bio drugi, a ne materinski idiom. Nakon kratkih podataka o sadržaju knjige, samomu prevoditelju i njegovu prijevodu autor donosi usporedne retke prvoga poglavlja, pri čemu su dvije inačice Sovičeva prijevoda: najprije „grubi” prijevod (dalje: S1), a onda „uglađeni” prijevod (dalje: S2), kako ga sâm Sović naziva, dok su Daničićevi redci na ćirilici. Taj je dio vrlo zanimljiv jer se pokazuje ne samo kako je Sović prevodio, nego i kako su postupili prevoditelji, odnosno urednici ZB. U primjerima se pokazuje da je katkada Sović zadržao nehrvatske oblike; da je katkada tek zamijenio koju Daničićevu (dalje: D) riječ ili oblik (poput S1 i S2 *umrijeću i ja i tamo ću biti pogrebena* za razliku od ZB *umrijet ću i ja, gdje tebe pokopaju, pokopat će i mene*); da se osim pravopisnih promjena u ZB pojavljuju leksik i sintaktičke strukture koje on nema (npr. S2 *jedino smrt rastaviće me s tobom*, ZB *ako me što drugo, osim smrti, rastavi od tebe*); da su katkada sličnosti Zagrebačke Biblije i Sovičeva prijevoda veće, no opet su njihove razlike veće od sličnosti Sovičeva i Daničićeva prijevoda (npr. D *Tada one podigavši glas svoj plakaše opet*, S1 *Tada one podigavši svoj glas, opet zaplaču*, S2 *Tada one opet glasno zaplaču*, ZB *One i opet zaplakaše i zajecaše*).

Autor u drugoj tablici (u kojoj su imena na latinici, prvo Daničićeva, potom iz Zagrebačke Biblije) daje prijevodne inačice vlastitih imena cijele Knjige o Ruti oko kojih je bilo najviše prijevora. Iz tablice je vidljivo da je u mnogima imenima razlika fonološka, katkada je morfološka, a različito može biti samo jedno slovo ili njih više, no to nije glavni razlog (djelomične) neprepoznatljivosti jer ona ovisi i o dužini riječi i mjestu gdje se različiti fonemi nalaze, ali i čestoći i poznatosti imena. Katkada je samo jedno slovo različito (npr. *Aram* vs. *Ram*, *Esron* vs. *Hesron*, *Moavka* vs. *Moapka*, *Orfa* vs. *Orpa*, *Izrael* vs. *Izrael*, *Rajela* vs. *Rahela*), katkada dva (npr. *Isaj* vs. *Jišaj*, *Nason* vs. *Nahšon*, *Ovid* vs. *Obed*), katkada tri (npr. *Fares* vs. *Perez*, *Vitlejem* vs. *Betlehem*), katkada čak četiri (*Nojomija* vs. *Noemi*, *Hilejon* vs. *Kiljon*). Usljed nepoznate činjenice da je, dugo radeći na prijevodu, Sović u svojoj dotjeranijoj inačici približio i izraze biblijskih imena i njihovih izvedenica hrvatskima (npr. umjesto *Vitlejem*, *Vojaz*, *Rahilja*, *Orfa*, *Nahsom*, *Izrailjev*, naveo je *Betlejem*, *Boaz*,

Rajela, Orpa, Nason, Izraelov) bilo bi zanimljivo proučiti smjer i razlog promjena. I autor smatra da bi se Sovićev prijevod uz promjene imena trebao izdati iz biblijskih i jezičnih razloga.

U jedanaestomu poglavlju knjige Marina SCHUMANN raspravlja o posvetnim poslanicama u reformacijskim prijevodima Biblije, tzv. neimprimaturnima, iako su, kao što smo vidjeli, i neki katolički prijevodi (istina, u novije vrijeme) neimprimaturni. Autorica smatra posvetne poslanice uz prijevode posebnim žanrom. One govore o namjeri prevoditelja i urednika, ali pokazuju štošta drugo: vjerski svjetonazor njihova kruga sumišljenika, neke podatke o ciljanim čitateljima, poteškoće i rješenja u prevođenju kao složenoj (pod)vrsti jezičnih djelatnosti i sasvim praktične podatke o financiranju. U radu o kajkavskom prijevodu Novoga zavjeta pokazalo se kako se i iz kratke posvete mogu izvoditi bitni zaključci, a autorica u svojem radu raščlanjuje poslanice reformacijskih prijevoda na nekoliko različitih jezika (engleski, slovenski, francuski, mađarski i hrvatski). Navodi i istovremene tekstove koji govore o reformacijskim stavovima o biblijskomu prevođenju Martina Luthera i Erazma Roterdamskoga uz novi latinski prijevod Novoga zavjeta.

Pregled radova trećega dijela knjige

U dvanaestomu poglavlju knjige Dubravko TURALIJA raspravlja o različitim prijevodima hebrejskoga teksta Mudrih izreka (Izr 30, 1), tj. o četirima rečenicama uvodnih riječi u 30. poglavlju Knjige Izreka. Predstavlja dva lika – pripovjedača kao pobožnoga Židova koji ne navodi svoje ime, ali odvažno raspravlja s drugim bezimenim likom o kojemu zaključuje da je osoba na visoku društvenomu položaju, vjerojatno kralj, koji zastupa novu struju u hebrejskomu društvu. Kako je ona pobožnoga pripovjedača uznemirila hulom da Bog nema ništa s narodom, on pokušava mudro, ponizno, ali jasno odnosom teze i protuteze te uzroka i posljedice odbaciti gospodarevu izjavu. Jezičnom raščlambom navedenoga retka autor nudi moguće rješenje koje bi bilo usklađeno s ostatkom 30. poglavlja, razumljivijim i biblijski logičnim, i kao poticaj za dodatna dogmatska i moralna istraživanja.

U trinaestomu poglavlju knjige Taras BARŠČEVSKI i Anđelo MALY raspravlja o Pavlovim novotvorenicama u biblijskim prijevodima s jezične i teološke strane svjesni težine zadatka, ali i njegove namjere. Jezikoslovcima je svakako zanimljiv podatak da se u poslanicama sv.

Pavla može pronaći više od stotinu novotvorenica ili neologizama. Autori su ih popisali i pronalaze nekoliko njihovih vrsta: izvedenice s tzv. prijedložnim novotvorenicama, druge nastale za potrebe zajednica kojima je govorio, treće koje očitó pokazuju apostolovu jezičnu slobodu i darovitost u leksikaliziranju pojmova koji su mu bili važni. Jasno je da novotvorenice mogu biti izazov i tadašnjim slušateljima i čitateljima, ali i prevoditeljima bilo na koje jezike. Dok su prevoditelji na nekim jezicima prevodili poglavito sadržaj, autori zaključuju da su se hrvatski biblijski prevoditelji trudili i izrazom biti istovrijedni s Pavlovim novotvorenicama. Autori su pokazali neka moguća od postojećih rješenja. Jedno je preuzimanje grčkih riječi: fonološkim i morfološkim prilagođavanjem hrvatskomu (npr. *idol*) ili doslovnim prevođenjem (npr. *poklonstvo*), a onda slaganjem tih dvaju načina u složenicu, dakle sastavljenu od prilagođenice i prevedenice (npr. *idolopoklonstvo*), a hrvatske riječi mogu biti i izvedenice (npr. *suradnik*). Drugi je uporaba sinonima koji su istovrijednice parovima ili nizovima sinonimima u grčkomu (npr. *sporazum, suglasje, sloga*). Treći su način dvočlane ili višečlane susjednice ili kolokacije, odnosno sintagme (npr. *žudno čekati, čeznutljivo iščekivati, iščekivati sa svom žudnjom*). Autori su usporedili hrvatske prijevode Pavlovih novotvorenica izvan poslanica u Zagrebačkoj, Jeruzalemskoj, Šarićevoj i Franjevačkoj Bibliji pokazujući da su raznoliki i nisu uvijek sustavni. Predlažu uvođenje naziva *teoneologizam* jer su Pavlove novotvorenice jezično i teološki uvjetovane Pavlovim kulturnim okruženjem.

U četrnaestomu poglavlju knjige Zrinka JELASKA i Nada BABIĆ navode i oprimjeruju različita obilježja hrvatskoga biblijskoga stila. Biblijski stil smatraju podvrstom književno-umjetničkoga stila, a određuju ga kao prepoznatljiv način kako se na te jezike prevode biblijski tekstovi. U hrvatskomu jeziku biblijski stil ima dvojaka obilježja: (istovrijedna) obilježja izvornika prenesena u hrvatski i obilježja hrvatske biblijske prijevodne tradicije. Uslijed međudisciplinarnosti knjige i raznodisciplinarnosti njezinih čitatelja, ističu kako su prva obilježja glavna tema teozolima i biblijskim stručnjacima koji proučavaju izvornike, točnost i prikladnu istovrijednost prijevoda, a druga su glavna tema stručnjacima za hrvatski jezik, koje zanima međuodnos hrvatskoga jezika i kulture s jezikom prijevoda. U radu se navode i oprimjeruju poznata i druga obilježja hrvatskoga biblijskoga stila.

U petnaestomu poglavlju knjige Nives KLAIĆ i Ema BOTICA raspravljaju o jednomu obilježju hrvatskoga biblijskoga stila: odabiru glagola ili njihovih oblika u odabranoj građi najrazličitijih hrvatskih prijevoda dvaju tekstova iz Ivanova i Matejeva evanđelja: Isus izdan i uhvaćen (Iv 18, 1-11) i Kušnja u pustinji (Mt 4, 1-11). Iako svaki tekst ima samo jedanaest redaka, pokazalo se kako su razlike u prijevodima velike. Prevoditelji su birali različite oblike glagola, ali i različite vrste riječi, ili su jednostavno izostavljali pojedina mjesta. Autorice su pokazale da su pojedini prevoditelji, sudeći prema glagolima, odabrali obilježja biblijskoga stila, drugi razgovorni stil, a treći su nedosljednošću pokazali da u promatranomu obilježju nemaju vlastiti stil prevođenja. Važna je spoznaja da se i na kraćim tekstovima mogu prilično lako donositi neki zaključci o tomu je li tekst preveden biblijskim stilom ili nije, dok se oni koji su prevedeni manje svojstvenim stilom ili miješanim stilom trebaju detaljnije raščlaniti. Tako je već sama uporaba imperfekta oznaka biblijskoga stila, a slično je i s jednakopisnim aorisno-prezentskim oblicima, dok aorista treba biti više kako bi tekst bio preveden biblijskim stilom. Posvemašnji izostanak aorista pouzdan je znak da stil nije biblijski, kao i uporaba krnjih perfekta. Ovim su se radom konkretizirale dosadašnje opisne tvrdnje o navedenim oblicima. Autorice su pokazale da drugi glagolski oblici nisu dovoljni pokazatelji pripadnosti prijevodnomu stilu, bar ne u kratkim tekstovima.

Pregled radova četvrtoga dijela knjige

U šestnaestomu poglavlju knjige Dario BUDIMIR književno-umjetnički i jezično raščlanjuje Veliča ili *Magnificat* (Lk 1, 46-56), i to na temelju inačice koja se nalazi u časoslovu, koja je, dakle, namijenjena glasnomu čitanju ili govorenju napamet. Opisuje književno-umjetničku razinu (obilježja književnoga roda i vrste, glavna stihotvorna obilježja) i stilističku razinu (stilske figure). Kao književna, i to lirska obilježja navodi osobitu uporabu jezika, manju obavijesnost, a veću osjećajnost, slikovitost, subjektivnost, ritmičnost i druge. Spominje i inačne nazive ili pridjevke toga teksta: evanđeoski hvalospjev, Marijin hvalospjev, hvalospjev tije-la, hvalospjev punoga oslobođenja. Osim versifikacijske raščlambe navodi stilska i jezična obilježja, posebno ističući ona koja su svojstvena biblijskomu stilu pa se dijelom poklapaju s obilježjima spominjanima u prethodnim dvama poglavljima, no ona mu uz objašnjavanje estetskoga značenja teksta služe kako bi pokazao da je Veliča umjetnički tekst.

U sedamnaestomu poglavlju knjige Dean SLAVIĆ na engleskomu jeziku piše o Sotoni kao *bomolohosu*. Naime, autor se slaže s Fryjevim stavom da je Biblija kao cjelovita naracija najbliža narativnoj kategoriji komedije. Proširujući navedenu teoriju smatra da se u Bibliji mogu naći i likovi iz komedija pa Sotonu povezuje s *bomolohosom*, središnjim likom komičnoga ugođaja koji krade i laže, povezanim s hedonizmom, hranom i ženskim elementom, od kojega katkad trpi poraze jer je Sotona u Bibliji otac laži koji laže ženi u *Postanku* i nagovara ju na krađu hrane kako bi ju prevario, želi ubiti novorođenče u *Otkrivenju*, ali je na kraju poražen. Rad istražuje Sotonine krađe, prijevare i sukobe s hranom, sa ženom, s moći i znanjem te njegove prijevare povezane s pitanjima života i smrti u Bibliji. Građa su mu biblijski tekstovi koji pokazuju spomenute teme. Autor tumači odnos Sotone, tj. *bomolohosa* s drugim likovima iz scena te ga uspoređuje sa sličnim ulogama u svjetovnim komedijama, odnosno pokazuje sličnost načina kako se on ponaša i kako završava.

U osamnaestomu poglavlju knjige Sanja NIKČEVIĆ govori o Bibliji i njezinoj pojavnosti u hrvatskoj dramskoj književnosti jer je ona sadržajni izvor i nadahnuće kazališta još od srednjovjekovnih prikazanja, uz svetačke legende. Na početku ovoga poglavlja opširno pokazuje svjetonazorske promjene na europskim scenama, o kojima je pisala i u drugim radovima, jer su kazališne glavne struje do 20. stoljeća uvijek odražavale osnovnu hijerarhiju vrijednosti vladajućega svjetonazora, iako su se svjetovna djela uperena protiv temeljnih kršćanskih vrijednosti pojavljivala već u 19. stoljeću. Nakon Drugoga svjetskoga rata svjetovni je svjetonazor pobijedio i odagnao povoljne prikaze Biblije i prikazanja s profesionalnih scena. No ona nisu nestala, nego su ostala živjeti na rubovima (u amaterskim predstavama, starim prikazanjima i dramskim opusima svećenika poput Rajmunda Kuparea, Šimuna Šite Ćorića i laika kao što je Nino Škrabe). Autorica u posebnim potpoglavljima govori o raznolikomu tematiziranju glavnih likova i vremena zbivanja oprimjerujući ih u tekstovima koji su svojevrsna suvremena prikazanja. Uključuju svete likove iz Biblije, sporedne likove biblijskih priča koji se susreću sa svetima ili suvremene likove koji se (ne)posredno susreću sa svetim biblijskim likovima. Spominje i različite predstave u profesionalnim kazalištima raščlanjujući njihov stav prema svetomu, posebno ističući razdoblje Domovinskoga rata kada

je dominantni dramski odnos bio drugačiji. Predstavljanje Biblije u suvremenoj hrvatskoj drami prikazuje i tablicom.

U devetnaestomu poglavlju knjige Jasna ŠEGO govori o utjecaju književnosti i pripovijedanja, posebno biblijskih priča, u odgoju djece predškolske dobi. Na početku govori o pripovijedanju u čovjekovu životu i društvu dajući kratke podatke o njegovoj povijesnoj ulozi i narativnoj teologiji. Potom predstavlja narativnu teologiju ili teologiju priče kao govor o Bogu pripovijedanjem. Biblija kao zbirka knjiga koja sažima iskustva ljudi s Bogom, drugima i sobom, nudi priče koje pomažu djetetu u spoznajnomu, afektivnomu i općeživotnomu području. U kontekst vjerskoga odgoja smješta pripovijedanje biblijskih priča, koje su se kao disciplina razvile krajem dvadesetoga stoljeća, iako su bile odgojno i obrazovno sredstvo u obiteljima i obrazovanju stoljećima. Kao dijelom kršćanskoga odgoja njima se želi osposobiti dijete za cjelovit doživljaj svijeta (kako se nositi s teškim životnim situacijama i odolijevati kušnjama) te upućivati ga Božjoj ljubavi. Navodi i svojstva koja bi trebali imati pripovjedači biblijskih priča te brojne blagodati koje iz njih proizlaze i blagotvorne su za dijete i njegov višestruki razvoj.

U dvadesetomu poglavlju knjige Jelena VIGNJEVIĆ navodi kako se u hrvatskim početnicama sve do sredine 20. stoljeća opismenjalo na biblijskim sadržajima kao tekstnim predlošcima. Od najstarije sačuvane hrvatske početnice početkom 16. stoljeća do prosvjetiteljstva u drugoj polovici 18. stoljeća opismenjalo se biblijskim sadržajima. Potom su se u 18. i 19. stoljeću s liberalnim idejama pojavili sadržaji bliski onodobnomu dječjemu iskustvu, ali je odgoj u pozadini bio kršćanski, a u početnicama su bili i mnogi biblijski motivi sve do kraja Drugoga svjetskoga rata. Slično kao i u kazalištu, i u obrazovanju, tj. u opismenjavanju na hrvatskomu jeziku o kojemu se govori u ovomu radu, komunizam je u potpunosti odbacio biblijsku kulturu u početnicama. Autorica je raščlanila izabrane početnice od glagoljičnih početnica iz 16. stoljeća do latiničnih iz 20. stoljeća i pokazala kako je prisutnost ili odsutnost Biblije i biblijskih motiva u hrvatskim početnicama posljedica društvenih odnosa, a ne njihove (ne)prikladnosti. Kao što se u poglavlju o književnosti govori o književnomu kanonu, autorica ovoga poglavlja govori i o školskomu književnomu kanonu. Time ovo i devetnaesto poglavlje prilično usklađeno pokazuju put umjetnosti i obrazovanja koji je zrcalo vremena, ali i vrlo bitan sudionik u usmjeravanju članova društva prema Bibliji ili od nje, odnosno prema njezinu autoru ili od njega.

U dvadeset i prvomu poglavlju Zrinka JELASKA nakon spominjanja djela na biblijskim jezicima kojima su Hrvati primali Božju riječ, a to su latinski, crkvenoslavenski i hrvatski prijevodi, spominje i prijevode na različita narječja i na tri pisma. Potom navodi imena prijevoda cijele Biblije, cijeloga Novoga zavjeta i Staroga zavjeta te Evandjelja, izostavljajući prijevode psalama i ostalih pojedinačnih biblijskih knjiga osim onih koje su trebale biti dio cjelovita Staroga zavjeta. Abecedno navodi imena, postojeća ili predložena, te kratice kako bi filološke usporedbe velikoga broja prijevoda bile što jednostavnije, a obavijesnije. Iako nisu spomenuta sva izdanja svih djela, popis je vrlo opsežan.

Knjiga predstavlja neobičan koloplet tema povezanih s Biblijom, hrvatskim jezikom, ali i njezinim izvornikom; s različitim stari(ji)m i novijim prijevodima na hrvatski književni jezik i njemu srodne idiome; na katoličko, protestantsko i ekumensko prevođenje; na biblijski stil, rječničke izvore, ali i obilježja pojedinačnih biblijskih tekstova; na književnost, kulturu, dramu, kazalište i opismenjavanje. Katkada autori pojedinih poglavlja odabiru mali dio Biblije poput jednoga hvalospjeva, jedne njezine knjige, jednoga prijevoda, jednoga lika, katkada odabiru neke riječi ili pojmove uspoređujući više prijevoda. Toliko je raznolikih tema i istraživačkih pristupa da pojam *Bibliana* može pokrivati vlastito interdisciplinarno područje. Knjiga pokazuje kako je prijevodima Biblija nerasplesivo prožela hrvatski jezik i društvo, da joj je sudbina dijelom bila slična sa sudbinom cijeloga hrvatskoga naroda (tek dijelom slična i njezinoj ulozi u zapadnoga susjednoga naroda o kojoj govori sedmo poglavlje). Mnogi su njezini prevoditelji bili svojevrsni patnici, ako i ne žrtve svojega posla. Čak i kada je u nekim vidovima i u nekim područjima Biblija bila (prilično) protjerana iz središta društvenoga života, kao živa riječ uvijek je rasla negdje, makar po rubovima. Ova ju knjiga želi malo usmjeriti prema središtu.

Zrinka Jelaska, Nada Babić i Taras Barščevski

eswadzhnerh

Ova je knjiga doista zoran pokazatelj interdisciplinarnosti područja i raznovrsnosti načina na koje se može pristupiti biblijskom tekstu. Naime, knjiga je sasvim neobična jer su se istraživanja predstavljena u njezinim poglavljima, od onoga što bi se na prvi pogled smatralo užom temom, tj. biblijskim prijevodima, raširila u raznim i katkada neočekivanim smjerovima: od teologije i filologije do lingvistike, književnosti, kazališne umjetnosti, nacionalne povijesti, dječje pedagogije, a opet je sve izvrsno povezano zahvaljujući vještoj uredničkoj ruci.

dr. sc. Tomislava BOŠNJAK BOTICA

Ova je knjiga bogat doprinos poznavateljima biblijske i jezične baštine hrvatskoga naroda. Autori su svojim doprinosima pokazali izvanredno bogatstvo hrvatskoga jezika i njegova suodnosa s Biblijom, te time utrli put budućim ostvarenjima i istraživanjima. Ovo djelo sigurno će pronaći mjesto u bibliotekama znanstvenika, ali i svakoga zaljubljenika koji čezne za izvorima duha, jezika i kulture našeg naroda.

dr. sc. Anđelo MALY

9 789531 115629

Cijena: 226,04 kn
ISBN 978-953-11-1562-9